

Az Európai Unióban Franciaország rendelkezik a legnagyobb muszlim közösséggel (több mint 6 millió fő). Többségük a volt francia gyarmatok (Marokkó, Algéria, Tunézia) bevándorlóit közül kerül ki. A francia kisebbségpolitika az ún. köztársasági modellre épült, melynek lényege az országban élő kisebbségek teljes asszimilációja. Ez az integrációs modell a muszlim kisebbség esetében nem működik, folyamatos konfliktushoz vezetett már az 1980-as években, és utána is, ami legutóbb a 2005-ös párizsi külvárosi fiatalok zavargásában csúcspontot ért el. Ezt követően a politika integrációra képtelen csoportról beszél a muszlimok esetében, a köztársasági modell korlátairól viszont – a vallási, kulturális különbségek elfogadásának nehézségeiről – már kevésbé esik szó.

A kötet utolsó fejezete Európa déli régiójának országaira koncentrál: Görögországra, Olaszországra és Spanyolországra. Olaszországban több mint egymillió muszlim él, ami komoly kérdéseket vet fel az integráció, a vallási közösségek és az állami, politikai hatalom között. Spanyolországban a két civilizáció a történelem folyamán már korábban találkozott és élt együtt csaknem nyolc évszázadon át, egészen a mórok kiűzéséig. Spanyolországban az utóbbi évtizedekben megnövekedett az iszlám követőinek száma, ma már körülbelül egymillió muszlim él ebben az országban is. A muszlim kisebbség legjelentősebb része Marokkóból származik. A marokkói bevándorlók az országnak jelentős gazdasági, társadalmi problémát jelentenek, mert ez a társadalmi csoport rendelkezik a legmagasabb munkanélküli mutatókkal.

Görögországban szintén jelentékeny muszlim kisebbség él, amelynek legnagyobb része albán származású, de jelentős török közösség található Trákiában is, ők török identitásúnak vallják magukat, és már őslakosoknak számítanak. A bevándorlások hatására Görögország multikulturálissá, multiethnikus társadalommá vált. A görög állam a két különböző muszlim közösséggel szemben egymástól eltérő közpolitikai stratégiát alkalmaz. A Trákiában élő török közösség széles autonómiával rendelkezik a kultúra, az oktatás és a vallás területén. Ezek a jogok nem a kulturális másság kategóriájának elismeréséből fakadnak, hanem a görög–török háborút követő szerződés következményei. A muszlim bevándorlók viszont más helyzetben vannak: még nem alakultak ki a konzultációs struktúrák a bevándorlók és a görög állam között.

Megállapítható, hogy a kötet aktuális kérdésekkel foglalkozik, hiszen majd minden európai államban valamilyen szintű – kisebb-nagyobb –

feszültségekkel jár a muszlim közösségek integrációja a társas/társadalmi közegekbe, mind makro- (állami), mind pedig mikroszinten (a közösségek vonatkozásában). Jelen kötet leginkább szociológusoknak, politológusoknak ajánlható, de azoknak is, akiket érdekel az európai társadalmak egyik legaktuálisabb kérdése, a muszlimok helyzete, migrációja és integrációjuk problematikája.

(Anna Triandafyllidou [ed.]: *Muslims in 21st Century Europe: Structural and Cultural Perspectives*. Routledge, 2010, Milton Park. 224p.)

Darvai Tibor

SPORADIKUS DIASZPÓRA-ÉRTELMEZÉSEK

Kötetünk az *International Migration, Integration and Social Cohesion in Europe* (IMISCOE) nevű projekt sorozatában jelent meg, ahol 2010-ben további öt kötet látott napvilágot, melyek mindegyike a migráció különböző szempontjait mutatja be (legális és illegális migráció, transznacionalizmus, állampolgárság, etnicitás és más „állandósult” kérdések). A sorozat új szemlélettel, interdiszciplinárisan és határokon átvéve együtt munkálkodó kutatók munkáit fogja egybe. Jelen könyv illeszkedik a sorba: multidiszciplináris, felvet több új és néhány szokatlan szempontot is. A szerzők munkájában az elmúlt években felfutó migrációkutatások kapcsán két állandóan visszatérő fogalom jelenik meg: a diaszpóra és a transznacionalizmus. Emellett az önkéntes és a kényszer migráció attribútumai villannak fel a szociológia, a politológia, a földrajz és az antropológia teoretikus és empirikus megközelítéseiben.

A kötet egyik szerkesztője, Thomas Faist, tanulmányában megállapítja, hogy a diaszpórához képest ugyan viszonylag új a transznacionalizmus kifejezés, de már az akadémiai szférán kívül is elterjedt. Míg előbbi nemzetállami konstrukciókban, különban élő populációkról szólva vagy épp identitáskonceptiókban bukkan fel, addig utóbbi elsősorban a mindennapi élet gyakorlatában jelenvaló különböző aktivitások vizsgálatakor jelenik meg. A reciprocitás, a szolidaritás, a rokonsági kapcsolatok, a politikai részvétel a ki- és bevándoroltak körében, valamint a határokon átnyúló vállalkozások, a kultúra áramlása – mind előhívja a transznacionalizmus fogalmát. Egy fogalmat,

amely a bevándorlók integrációja kapcsán merült fel, és már-már ideológiává nőtte ki magát. Faist a diaszpóra és a transznacionalizmus fogalmának fejlődését három karakter és régi/új használat dimenziói mentén vezet végig: a kényszeremigráns és zsidó diaszpórától az iszlám ummán (közösségen) át egészen a posztkoloniális értelmezésig (hibriditás és disszemiNáció).

Bruneau, aki társadalomföldrajzusként nyúlt a témához, a diaszpórák típusait próbálja elkülöníteni. A diaszpórák szembeállítja a transznacionalizmus fogalmával. A hibriditás és a Gottman-féle ikonográfia fogalommal operálva a területi és időbeli szempontokat emeli ki diaszpóráértelmezésében, majd a vállalkozás, a vallás, a politikai, kulturális diaszpóratípusokat járja körül írásában. Kiemeli, hogy míg a diaszpórák elveszítették a származási országgal való kapcsolatukat, de a közösségi memórián keresztül megőrizték kulturális sajátosságait, addig a transznacionalizmusban kulturális vonatkozások nem jelennek meg (lásd pl. a vállalkozókról írtakat). A török példák azt mutatják, hogy a transznacionális közösségekben a nacionalizmus hordozóit is megtalálhatjuk.

A szociológus Dahinden „helyben maradó” és „vándorló” migráns közösségeket különböztet meg a határon átnyúló mozgalmak és kapcsolatok vonatkozásában. Profi táncosokat, albán és örmény közösségeket vizsgálva a mobilitás és lokalitás transznacionális gyakorlatáról ír, s eközben a dinamikára és a folyamatra helyezi a hangsúlyt.

Weinar az EU és más szervezetek dokumentumaiban és migrációs politikájában megjelenő diaszpórákat vizsgálja. Bemutatja, hogyan konstruálja önmagát a diaszpóra, s válik a migrációs politika lényeges tényezőjévé, illetve hogyan jelenik meg a nemzetközi vagy nemzetek feletti szervezetek politikai diskurzusaiban.

A kötet szerzői kiemelik a diaszpóra és a transznacionalizmus hasonlóságait – a hazához, a befogadó országhoz való kapcsolódást, ezek egymásmellettségét, a kulturális autonómiát és az integráció vonatkozásait. Ugyanakkor megállapítják, hogy a diaszpóra a befogadó országhoz és az otthonhoz való kapcsolatokat, a transznacionalizmus pedig a határon átnyúló – tehát a kettő közötti – vonatkozásokat helyezi előtérbe. A diaszpóra a kollektív identitásra, a megosztott elképzelésekre fekteti a hangsúlyt, a transznacionalizmus inkább a mobilitásra, a hibriditásra, a kulturák közötti fordításra. Előbbi a történeti múltra, utóbbi a jelenre fókuszál.

A kötet szerzőinek módszertani megfontolásai között az a kérdés is szerepel, hogy a transznacio-

nális perspektíva hogyan győzheti le a társadalomtudományokban a módszertani nacionalizmust. A szociálantropológus Nina Glick Schiller a módszertani nacionalizmusról írva azt állítja, hogy a nemzeti határok nemcsak a társadalmak határait jelölik ki, de az esszencializmusnak azt a módját is, ahogyan a migránsokra mint „másokra” tekint, s a transznacionalizmusról gondolkodást is nemzeti és etnikai kategóriákba „kényszeríti”. Glick Schiller e módszertani nacionalizmus helyett a migráció helyi/nemzeti/globális szempontjainak vizsgálatában a *globális erő perspektíváját* ajánlja.

Érdekes a megközelítése Waterburynek, aki úgy találta, hogy a származási országban élő elit számára a kulturális reprezentációt az anyagi és politikai erőforrás jelenti. Azt feltételezi, hogy a különböző típusú migrációs formák különböző „diaszpórapolitikát” hívnak elő.

Koinova érdeklődése arra irányul, hogy milyen szerepe van a diaszpóráknak a demokratizálódásban. Posztszocialista államokból származó diaszpórákat vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy azok politikai ereje függ hazájuk szuverenitásától.

King és Christou egy kevéssé ismert, ámde épp napjainkban a közfigyelem által is érdeklődéssel szemlélt területtel foglalkozik: a másodgenerációs „hazatérőkkel”, akik maguk csak a haza mítoszát ismerhetik. Azt tapasztalták, hogy a hazatérők identitása szituációs, kapcsolatoktól függő. Vizsgálatukat japán brazilok, brit születésű karibiak és görög amerikaiak körében folytatták, de megállapításaikat érdemes továbbgondolni európai maghrebi, német török/kurd, brit pakisztáni és más hazatérők vonatkozásában is.

Olaszországi ecuadori migránsok körében tett vizsgálódásai alapján Boccagni magán és nyilvános/közösségi transznacionalizmust különít el. Írásában inkább az előbbivel – ecuadoriak családi, rokonai és baráti kapcsolataival – és a közösségi lokalizmussal foglalkozik.

Faist szerint sokszor a szimultán történő események megragadása adja a problémát a kutatóknak, e nehézség kiküszöbölésére is akad példa a kötetben. Mazzucato az Amszterdam és Ghána közötti kétirányú mozgást vizsgálja, de megállapításait könnyen átültethetjük más régiók közötti transznacionális áramlásra is. Módszere (*simultaneous matched-sample methodology*) érzékeny a belső és a nemzetközi migráció jellemzőire, de sajátos megközelítést igényel, ahogy erre maga a szerző hívja fel a figyelmet. A migrációval foglalkozóknak nemcsak a származási ország politikai, gazdasági helyzetét, de a befogadó ország irányelveit és gazdasági körülményeit is ismerniük kell.

Európai és tengerentúli kínai tudósokkal és Kínában élőkkel foglalkozik Jonkers, aki a transznacionális kutatói együttműködést egohálók elemzésével vizsgálta. Kíssau és Hunger pedig a migránsok interneten való megjelenésével és virtuális közösségeinek tipizálásával járult hozzá a diaszpóra és transznacionalizmus értelmezéséhez. Írásukban a szerzők transznacionális online közösségeket (orosz migránsok példáján), virtuális diaszpórát (kurdok példáján) és etnikai online közösségi szférát (amilyen a törököké) különböztetnek meg. Azt is megjegyzik, hogy az „online” és az „offline” világ kapcsolatban áll egymással, nem független egyik a másiktól, ennek ellenére az online analízis nem helyettesítheti a valós világban végezhető terepmunkát.

Morales és Jorba a szervezeti transznacionalizmussal foglalkozik, három spanyol városban jelenlévő migráns szervezet transznacionális működését vizsgálva. Tanulmányuk nem kis mértékben azért is érdekes, mert korábbi kutatások a transznacionalizmust többnyire az individuuum szintjén vizsgálták. Megállapításuk szerint ezek a szervezetek nem elsősorban politikai céllal szerveződnek, sokkal inkább határon átnyúló szerveződésekben és helyi aktivitásokban jelennek meg, s az etnikai identitásépítésben és nemzetközi együttműködésekben is szerepet játszanak.

Bauböck a politológia felől közelíti a transznacionalizmust és a diaszpórát. A témát a politológia részéről elhanyagoltnak tekinti, úgy véli azonban, hogy e fogalmak használata jelentős mértékben hozzájárulhat ahhoz, hogy a demokrácia normatív kihívásaival foglalkozunk – amelyek (ez esetben) a transznacionalizmusból fakadnak, és elmoszák a politikai határokat, és a diaszpóra identitását mozgósítják. Bauböck a nemzetközi kapcsolatokból kiindulónan foglalkozik a naturalizációval, a választásokon való részvétellel, az állampolgársággal, a joggal. Felveti a kérdést, vajon a transznacionalizmus helyett nem lenne alkalmasabb fogalom *transznacionális államiság*, amelyből hiányzik az ideológiára utaló „-izmus” végződés. A diaszpóra kiterjesztett fogalmát is reflektáltabbá teszi azáltal, hogy a bevett fogalom bizonyos vonatkozásait veszi górcső alá.

A kötetet – az interdiszciplinaritásból fakadóan is – a módszertani sokszínűség jellemzi, de a legfőbb érdeme, hogy az olvasó kedve szerint ismerkedhet meg migránsokra, menekültekre, hazatérőkre vagy diaszpórákra és transznacionális kapcsolatokra vonatkozó gondolatokkal, ami frissítőleg hathat a megszokott kulturális diaszpóra-megközelítésekkel és szociológiai-közgazdaságtani

transznacionalizmus-fogalmakkal dolgozó kutatók számára. A kötetben található értelmezések sporadikusak – két fogalom mentén összeérő különböző megközelítéseket, változatos empiriákat mutatnak be –, ennek ellenére gyökeret verhetnek a téma iránt érdeklődők gondolkodásában.

(*Rainer Bauböck & Thomas Faist [eds]: Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods. Amsterdam University Press, 2010. p. 357.*)

Nagy Terézia

„ÉS MÉGIS MOBIL A FÖLD” – NEMZETKÖZI HALLGATÓI MOBILITÁS A 21. SZÁZAD ELEJÉN

Napjainkban a magyar felsőoktatásba készülő fiatalok legnagyobb része tervezi, hogy a tanulmányai során hosszabb-rövidebb időt külföldön tölt majd – például csereprogramok révén, közös kutatási projektekben dolgozva, közös képzések során. Ez azonban nem magyar vagy kelet-közép-európai sajátosság, hisz a 21. század első évtizedének végére globális szinten az összes külföldön tanuló egyetemista és főiskolás száma már megközelítette a 2,9 milliót is, ami közel 57 százalékos növekedést jelent az egy évtizeddel korábban mért adatokhoz képest. Bár a másodlagos jelzálogpiacról induló gazdasági válság 2009-ben érzékenyen hatott a külföldön tanuló diákok létszámára, napjainkban a hallgatói mobilitás újra emelkedő pályára került. Közép és hosszú távon a hallgatói mobilitás minden szakértő szerint szignifikánsan emelkedni fog, és egyesek szerint a 2020-as évekre elérheti az eddigi csúcshoz számító létszám dupláját, azaz az akár 5,8 millió tanulót is.

A mai nemzetközi hallgatói mobilitás előzményei között mindenképpen érdemes megemlíteni a céhlegények késő középkorra jellemző külföldi szakmai tapasztalatszerzési útjait. A céhlegények a céhekben folyó oktatás után a szakma csínját-bínját külföldi utazásaik során sajátították el, hogy az idegen országokban szerzett professzionális tudást saját maguk, illetve közösségük számára később otthon hasznosítsák. Szintén számos példát találunk a hallgatói mobilitásra a középkori európai egyetemek világában, hisz már akkor is gyakori volt, hogy a hallgató az egyik országban kezdett egyetemre járni, tanulmányait